

Werelden uit elkaar

Julia Franck

Werelden uit elkaar

Uit het Duits vertaald

door Els Snick

Oorspronkelijke titel *Welten auseinander*.

S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main

© 2021 Julia Franck

© 2021 Nederlandse vertaling Els Snick / Uitgeverij Wereldbibliotheek

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Nico Richter

Omslagbeeld: detail uit Katsushika Hokusai *Plevieren boven het water*,

beeldbewerking © Agentur Kosmos München

Foto auteur © Mathias Bothor

NUR 302

ISBN 978 90 284 5189 6

www.wereldbibliotheek.nl

Ook in het echte leven heb ik een moeder, vier zussen en vrienden van wie ik hou. Ook in dat echte leven heb ik geliefden veel te vroeg verloren aan de dood, terwijl ik tot in lengte van dagen met hen verder leef. Ik kende ze, ken ze en zal ze voortaan een beetje anders kennen. Noch zij noch ik blijven dezelfde. Onze ervaringen veranderen ons en onze kijk op de dingen. Vaak liggen onze verhalen en onze blik op de werkelijkheid werelden uit elkaar. We herinneren ons gebeurtenissen en onze geliefden totaal verschillend – net zo verschillend als de dromen die we over elkaar hebben. Als we aan onze grootmoeder denken, heeft elk van ons een andere gekend, ook al waren we zonen van een en dezelfde vader en was diens moeder een en dezelfde persoon. Om die reden zal geen enkele bestaande persoon zich in een van de personages van dit boek herkennen. Onmogelijk. We bekijken de wereld allemaal vanuit ons eigen perspectief, we kennen onze geliefden op onze heel eigen manier, we weten dingen van elkaar die de ander vaak niet eens van zichzelf weet. Je kunt immers niet weten hoe de ander iemand ziet, hoort of leest. We zien verbanden en begrijpen de ander zoals de ander dat zelf niet kan, we vergissen ons daarbij en we veranderen onszelf. We vertellen, bewaren tegelijkertijd geheimen en horen elkaar. Niemand meet zichzelf aan een ander of aan de werkelijkheid van de ander af. Hoe nieuwsgierig we ook naar elkaar zijn en hoe graag we elkaar ook willen ontmoeten, het is juist het andere en de zienswijze van de ander die ons fascineren, de ander van wie we willen

houden of die we ook willen minachten. Het is precies datgene waarin onze individualiteit tot uiting komt. De vreemdelingen ben ik zelf. We worden.

De dagen vooraf was het nog koel geweest, de geur van seringen ligt over het asfalt van de Vorbergstraße, Apostel Pauluskerk, Schwäbische Straße, met losse handen op de fiets, en de witte kastanjes verliezen hun eerste bloemblaadjes, ik herinner het me als de dag van gisteren. Talloze details staan in mijn geheugen gegrift. De datum zou ik later in mijn ring laten graveren.

De ring had ik een paar jaar eerder tijdens het schoonmaken op de vloer gevonden. Hij was van niemand. De mensen bij wie ik werkte hadden gezegd dat ik hem kon houden. Het was een eenvoudige witgouden ring, te smal voor een trouwring. Toen Stephan me in het eerste jaar van onze liefde op een avond de brede geelgouden trouwring van zijn overleden grootmoeder om de vinger schoof om voor onafzienbare tijd te dragen, deed ik mijn vondeling af en gaf hem die in ruil. Zo droegen wij elkaars ring met een eigen verhaal, waarbij dat van mijn ring nog onbekend was.

Doelbewust vergeten kunnen we niet. Onze lichamen net zomin als onze zielen. Wat we niet begrijpen, fascineert ons. Op onze rug liggen we in het zand en kijken we, het ruisen van de zee hoorbaar en voelbaar op onze huid, in onze botten, tegen onze membranen, naar de sterren boven ons, om ons heen het zwarte heelal vanwaaruit ons hun oeroude licht bereikt. Wanneer zijn golven die nacht ons netvlies bereiken, we het geflikker en gefonkel en geflonker zien, ons in vervoering laten brengen,

weten we alleen dat heel wat van die sterren allang gedoofd zijn. Met Stephan lig ik zo. Op het zand aan de Ligurische kust en op de rots boven de zee bij het huis van zijn overleden grootouders, zo liggen we naast elkaar op de zwart-witte vuurstenen aan de Oostzee en in het gras van het Mecklenburgse merengebied. Samen verbazen we ons over de schoonheid van de wereld. We rekken ons uit, delen onze dromen, ontvouwen fantastische verhalen, stellen elkaar de simpele vragen over onze afkomst en praten erover, wisselen van gedachten, spreken elkaar tegen, lachen, raken elkaar aan, we hebben al gauw meer belangstelling voor de filosofische vragen van leven en dood, het verruimen van waarneming en bewustzijn, waarvandaan en waarheen, nachtenlang, we genieten van het opgewonden zijn uit nieuwsgierigheid en het gevoel van onmeetbaarheid. Ik denk eraan en voel het weer.

Hij was tener, zijn kastanjebruine, golvende haar glansde, een slungelachtige jongen met een diepe, warme stem. Zijn huid was getekend, op zijn buik had hij verschillende littekens, twee van bijna twintig centimeter lang en een paar kleinere. Voor wij elkaar leerden kennen had hij een spoedoperatie ondergaan. Hij wist wat pijn en narcose waren.

Voor zijn negentiende verjaardag gaf ik Stephan *Wild Palms* van Faulkner cadeau met de opdracht: Uit vreugde over een kort moment. Maanden later vertelde hij me dat hij dacht dat hij niet zeer oud zou worden.

Stephan had me op de ochtend van die zonnige dag in mei gebeld, hij moest me zien, absoluut. Hij was aan zijn nieuwe fiets aan het sleutelen – als linkshandige wilde hij de remmen van het voor- en achterwiel omwisselen. Ik weet nog waar ik stond tijdens dit gesprek in mijn appartement aan de Hauptstraße in Schöneberg. Als de telefoon ging, moest ik meteen het raam

dichtdoen omdat er zo veel lawaai was van het verkeer beneden. Hoe mijn blik op de boeken viel, een oude houten postsorteerkast met hoge vakken waarin ik de halve bibliotheek van mijn vader met Baudelaire en Stendhal, Sartre en Camus had ondergebracht, ernaast stonden de mappen met bijstandsaanvragen, pensioenaanvragen voor halve wezen, kledingaanvragen, de overlijdensakte van mijn vader, mijn aanvraag om weer te worden toegelaten tot het schoolsysteem na bijna twee jaar afwezigheid in 1987-1988, stagecertificaten, belastingkaarten en betalingsnota's van het restaurant waar ik een paar jaar als serveerster had gewerkt, mijn diploma van de middelbare school, de eerste artikelen voor de *Tagesspiegel*. De kast behoorde tot de inventaris van het appartement en was, net als de wasmachine, de centrifuge en de koelkast, eigendom van de hoofdbewoner, die vier jaar eerder mijn minnaar was geweest en toen twee keer zo oud was als ik. Op de maankaart boven de matras viel een streep zonlicht. Het was een kaart die je kon omdraaien, die 12e mei 1992 was de achterkant van de maan te zien. De matras had ik meegenomen, evenals de oude kleine vleugel, die ik kort na mijn verhuizing aan Kostas Papanastasiou verkocht voor zijn restaurant Terzo Mondo, en ruilde voor mijn allereerste computer om te schrijven en te studeren. Ik had op oude schrijfmachines blind en met tien vingers leren typen, de letters liggen onder de toppen van je vingers als de tonen onder het toetsenbord. Het beeldscherm stond op een glazen blad op twee schragen, de computer eronder. Aan die glazen tafel deed ik alles, ik werkte, at, kuste en controleerde negatieven. Het grote schaakbord stond tegen de muur. Naast de kast, rechts van de erker, liep een scheur over de hele lengte van de muur, van vloer tot plafond. Ooit lapte ik de ramen en poetste een dikke laag roet van de buitenkant van het glas. Het was een huis waarvan de muren beefden als er beneden een vrachtwagen of bus over de oplopende Hauptstraße

reed. De ruiten rinkelden, de parketvloer van de trapeziumvormige kamer trilde. Als je daar op de matras lag, voelde je de zware voertuigen in je lijf. Het verbaasde me dat Stephan in zijn eentje de remmen wilde verwisselen. Er was niets moeilijks aan, verzekerde hij me. Ik herinnerde me dat hij als dertien- of veertienjarige met andere jongens en hun BMX-fietsen lange middagen had doorgebracht op de open ruimtes en in de tunnel onder het congressentrum. Ik hoorde de dringende noodzaak in zijn vraag om elkaar te zien.

Op dat moment was ik beginnend student in de rechten en ik stelde me voor dat ik ooit als advocaat voor Greenpeace of Amnesty International zou werken. Met de kleine oude Minox die ik van een vriend had gekregen, fotografeerde ik mensen, uitsluitend in zwart-wit. Mijn favoriete onderwerp was Stephan. Mijn blik op hem. Hij in het frame van mijn lens. Hij loopt een trap op en ontdekt mij met mijn camera boven hem. Zijn mooie knokige handen die elkaar aanraakten, de toppen van zijn vingers tegen elkaar. Zijn lippen die sigarettenrook uitblazen. Hij tegenover mij aan tafel. Donkere ogen die dicht bij elkaar liggen, lange wimpers. Zijn blik in mijn lens. We kijken elkaar aan. Hij ligt op een houten bank. Zijn littekens. Hij zit in spijkerbroek op een stenen muurtje, met zijn rug naar me toe. Het haar in zijn nek.

Fotograferen was duur, de film, het papier, de chemische producten. De negatieven liet ik meestal in de winkel ontwikkelen, de afdrukken maakte ik met de hand in een geïmproviseerde donkere kamer in het raamloze badkamertje. Ook het oude vergrotingsapparaat had de hoofdbewoner voor mij achtergelaten. Het stond boven op de postkast en rees onder het vier meter dertig hoge plafond op als een geraamte. Ik zei tegen Stephan dat ik die avond nog naar de universiteit wilde. Mijn studie zou die dag kunnen wachten, het college zou ik zeker

halen. Ik wist van Stephans wispelturigheid, van zijn twijfels en onzekerheden van de laatste maanden, maar niet alles. Twee dagen eerder nog hadden we uren met elkaar gepraat in zijn eerste eigen appartement, waarnaar hij pas was verhuisd. De zon verblindde hem. Hij voelde zich niet goed, hij wilde zijn ouders, mij en zijn vrienden niet teleurstellen, hij had tijd en ruimte nodig voor zijn ontwikkeling. Hoe we hardop dachten, hetzelfde en tegenovergesteld. Zijn verstandige zinnen. Hij wilde zichzelf niets wijsmaken. We brachten dag en nacht samen door. Zijn rug, zijn haar, zijn huid. Met tranen in de ogen gaf hij me te kennen dat er dingen waren waarover hij niet met mij kon praten, en ook niet met zijn ouders of zijn zus of om het even welke vriend. Zijn waarheid. Het deed me pijn hem zo te zien, zo eenzaam in zijn ellende. We omhelsden elkaar, zeiden liefdevolle dingen. Ik zie zijn bruine ogen en zijn zwarte, natte wimpers. Onze gezichten liggen dicht bij elkaar, we voelen onze oogleden knippen, vliedertjes. Zijn zijdezachte bruine haar, mijn hand in zijn haar. Zijn vertrouwde geur. Waarheid is relatief, en de oneindigheid vormt zich in elk afzonderlijk punt, schoonheid van de cellen, micro-organismen, kosmos. Er zijn dingen die je niet kunt en wilt delen met degene van wie je houdt, uit liefde. Dat wist ik.

Ik had niemand verteld over mijn hartkloppingen van de laatste paar maanden. Het kwam als een aanval. Het overviel me totaal onverwacht, 's nachts, als ik in slaap probeerde te vallen, en ook een keer in het café na een lange werkdag. Even na middernacht, ik bediende, de laatste klanten betaalden, de baas zat met zijn dikke portefeuille aan een tafeltje de briefjes en munten te tellen, de afrekening te maken, en ik zag de talloze lege glazen staan op de bar, met verdroogd bierschuim en afdrukken van vette vingers erop, sommige met lippenstift aan de rand. Ik denk vluchtig aan het tentamen dat me over enkele

uren, 's ochtends meteen de eerste les, te wachten staat. Verzamel de asbakken, leeg ze boven het afval, etensresten en servetten, terug naar de glazen, ze vullen de hele bar, ik zal ze met de hand spoelen en laten glanzen, een voor een. Het begint met benauwdheid, mijn hart raast, mijn pols jaagt, het drijft het zweet naar mijn voorhoofd. Ik probeer rustig te ademen, vraag me af of er een reden is voor dat razen en de angst, een oorzaak. Maar nee, de angst wordt met elke aanval groter, de angst wordt angst voor de angst en angst in de angst. Een kleine aangeboren afwijking, de richting waarin de hartklep onder stress naar voren springt. De internist heeft sport en autogene training aanbevolen. Het woord paniekaanval heb ik pas jaren later voor het eerst gehoord, toen ik er geen last meer van had. Het begon met mijn eindexamen, met het onverwacht hoge cijfer, terwijl ik er nauwelijks voor geleerd had. Niemand die ik kende had een tien gehaald. Zelfs bij de voorlopige bekendmaking op school schaamde ik me tegenover mijn vrienden en vooral tegenover een meisje van goeden huize dat maandenlang alles voor haar eindexamen had gegeven en geleerd omdat ze diergeneeskunde wilde studeren. Terwijl ik er vrijwel niets voor had gedaan. Het moest een vergissing zijn, misschien had iemand een fout gemaakt bij het optellen van de punten. Ik kon niet blij zijn, want net als de dierenarts in spe had ik een vaag gevoel van onrechtmatigheid. Een vergissing. Het kwam mij niet toe. Ik herinner me hoe we daarna met de metro naar huis reden. Het meisje week niet van mijn zijde. We kenden elkaar van het eindexamenvak biologie. Op goede dagen had onze leraar dr. Forell ons beloond met zijn reisverhalen van over de hele wereld. Hij was doctor in de biologie, stond vlak voor zijn pensionering als *Oberstudienrat*, hij kon terugblikken op een rijk leven. In de jaren vijftig was hij samen met een studievriend van Canada naar Vuurland gefetst. Ze moesten hun fietsen over steile grindwegen

duwen en ze bij de Usumacinta op smalle houten bootjes hijsen. Het troebele water, de krokodillen en schildpadden. In het Amazonegebied rolden ze hun broekspijpen op, droegen hun fiets door ondiep water tot ze door piranha's gebeten werden. We vonden het heerlijk om met verhalen beloond te worden. Met zijn gezin was ook hij verschillende keren naar Afrika gereisd, en hij vertelde ons over de avonturiers en over de dieren in de nationale parken. Maar op een keer, we behandelden uitvoerig het thema genetica, hij had net een schema op het bord gezet van hoe adenine en thymine, guanine en cytosine verbonden waren en ons de DNA-structuur uitgelegd, zei hij dat de genetica de kenmerken van de verschillende menselijke rassen verklaarde, van het negroïde, het europide en het mongolide ras. Hij liet ons afbeeldingen zien van neanderthalers en van de homo sapiens. Hij zei dat mannen over het algemeen zwaardere hersenen hadden dan vrouwen. Dat verklaarde fundamentele fysieke verschillen, en ook waarom het negroïde ras alleen al op basis van zijn kleinere hersenen niet tot dezelfde cognitieve prestaties in staat was als het mongolide en europide ras. Ik raakte Stephans knie naast mij even aan, hij reageerde met zachte druk. Hoewel ik rood aanliep en mijn ademhaling stokte, stak ik mijn vinger op om te protesteren. Op mijn protest reageerde de witteharige doctor, zeker van zijn zaak, met een vrolijk lachje. Tja, hij wist dat bepaalde wetenschappelijke inzichten niet populair waren, vooral natuurlijk sinds het nationaalsocialisme. Maar het was eenvoudigweg een feit, zei hij, dat hersenen van Afrikanen kleiner en lichter waren. Om dat te onderstrepen schreef hij het gemiddelde gewicht van de mannelijke europide en de mannelijke negroïde hersenen op het bord. De homo sapiens had zich, afhankelijk van het ras, in de loop van de evolutie verschillend ontwikkeld, dat was alleen al aan de andere verschillen te zien. De Afrikaan kon op zijn beurt sneller lopen en in alle

sportieve disciplines die met snelheid en fysieke kracht te maken hadden, was te zien dat hij superieur was aan de europiden en zeker aan de mongoliden. Ik was verontwaardigd, stak weer mijn vinger op, hij knikte me vriendelijk toe, en met een schorre stem zei ik dat er zeker niet zomaar een correlatie kon bestaan tussen hersenmassa en cognitieve prestaties, een grote oogbol zag toch ook niet beter dan een kleine en een man was beslist geen grotere denker dan een vrouw. Dr. Forell schoot in de lach, mijn verontwaardiging amuseerde hem. Toen ging hij er nog wat uitgebreider op in, niet zonder een knipoog naar mij. Natuurlijk, zei hij, was het geen toeval dat grote wetenschappers en filosofen allemaal mannen waren. En wat het verschil tussen het negroïde ras en het Europese ras betrof, bleek uit duizenden jaren menselijke geschiedenis dat het negroïde ras gewoon geen enkele hoogontwikkelde beschaving kende, in aanmerking genomen dat mensen en culturen uit de Noord-Afrikaanse regio eerder deel uitmaakten van het Middellandse Zeegebied en het Europese ras. Als bewijs van zijn these golden voor hem zowel de oude als de moderne hoogontwikkelde culturen. Ik schudde mijn hoofd en liet mijn arm zakken omdat hij me niet aan het woord wilde laten komen. Vol zelfvertrouwen in mijn richting knikkend, zei hij dat ik mocht geloven wat ik wilde, dat hij wist dat dit soort onderzoek sommige mensen niet beviel, maar vanuit wetenschappelijk oogpunt was het onweerlegbaar. Zijn glimlach staaft zijn overtuiging. Zijn stelling zou door verder genetisch onderzoek bevestigd worden. Intussen had ik van opwinding en verbijstering waarschijnlijk rode vlekken in mijn gezicht. Zonder aan de mogelijke gevolgen te denken pakte ik mijn map, mijn boek en mijn tas, keek Stephan, die nog even aarzelde om mijn protest te steunen, uitdagend aan en verliet het biologielokaal. Stephan ging mee. Maar geen enkele andere klasgenoot volgde. Ik snapte niet hoe de anderen nog konden

blijven zitten na dergelijke uitspraken en die dag de les van de leraar nog wilden volgen. Geloofden zij niet in de noodzaak van burgerlijke ongehoorzaamheid? De dierenarts in spe bleef ook aan haar tafeltje zitten. Ontbrak het de anderen in de klas aan moed? Of deelden ze mijn verontwaardiging niet?

Pas toen twintig jaar later mijn grootmoeder Inge was gestorven, kwam uit haar secretaire de korte levensbeschrijving van haar zus Gisela tevoorschijn. Zij vertelt daarin hoe haar in 1934 verboden werd het eindexamen Duits over Schiller te doen, omdat zij, een Joodse halfbloed, daarvoor als onwaardig werd beschouwd. Toen zij als examenthema het werk van Hesse koos, werd dat geweigerd omdat die als ontaard gold. Haar derde keus viel op Hebbel, ze las alles. Op het examen moest ze tot haar verbazing een nationaalsocialistisch werk van hem noemen, en toen ze niets zei, werden er provocerende vragen gesteld over Herodes en Mariamne. Gisela moest net als alle andere leerlingen van haar school het examen rassenleer afleggen. In aanwezigheid van de officiële vakcommissie kreeg zij de opdracht de wetten van Mendel uit te leggen, toegepast op haar ouders en haarzelf. Haar vader, al tijdens de Weimarrepubliek lid van de SPD, scheikunde-professor en hoofd van de onderzoeksafdeling, was Duitser met zuiver arische voorouders, maar haar moeder was Joods met alleen maar Joodse voorouders. Gisela zweeg. Er werd haar verteld dat door de seksuele gemeenschap van haar ouders ook haar vader al Joods bloed in zich had. Ze was net geslaagd voor haar eindexamen. Vanwege de Neurenberger wetten kon ze geen lerares worden. Maatschappelijk werker was nog een mogelijkheid. Maar ook dit beroep mocht ze na het examen niet meer uitoefenen, ze moest naar de arbeidsdienst en verrichtte dwangarbeid als verzorgster in een kindertehuis, als dienstmeisje en op andere plaatsen. Een opleiding als tolk werd haar verboden. Ze kreeg astma en tuberculose en mocht on-

danks vele bijzondere aanvragen, het herhaaldelijk opmeten van haar hoofd en onderzoek van haar raciale kenmerken niet trouwen met haar verloofde. Zo beviel ze ongehuwd van haar eerste zoon, terwijl ze nog in het kindertehuis woonde en werkte. Toen de baby vier maanden oud was, kreeg hij hoge koorts, kon nauwelijks nog drinken. De kinderarts van het tehuis wilde in het weekend niet komen. Het kind overleed op die vroege maandagochtend. Zonder het bundeltje in de armen van de moeder een blik waardig te keuren, stelde de dokter tijdens zijn ronde later die dag vast: waardeloos leven. Gisela zette ook haar tweede zoon buitenechtelijk op de wereld, voor ze na de oorlog met haar verloofde kon trouwen.

Toen we met onze eindexamen voor de laatste keer de metro namen van school naar de stad, vroeg de dierenarts in spe me eerst en vooral naar mijn cijfer voor biologie. Wat dat betreft kon ik haar geruststellen, onze cijfers verschilden niet. Ze wilde het niet geloven, bleef maar aandringen en vroeg me naar de andere vakken en mijn precieze punten, omdat we behalve het eindexamenvak nauwelijks dezelfde lessen hadden gevolgd. Mijn mond was kurkdroog, ik zweette, ik stotterde. Ze had gewoon niet zien aankomen dat uitgerekend ik een beter eindexamen zou doen. Ik voelde haar verbazing, haar teleurstelling, haar afgunst. Zij vertelde de anderen hoe hard ze de afgelopen maanden had gestudeerd, en wilde van iedereen weten of ze net zo hard gestudeerd hadden. Ik haalde mijn schouders op, ik was het liefst door de grond gezakt. Moest ik tegen haar liegen en zeggen dat ik hard gestudeerd had? Haar ouders en haar vriendje waren trots. Dat stelde me een beetje gerust. Ze kon blij zijn. Terwijl ik niet blij kon zijn. Ik dacht er niet eens aan iemand te bellen. Wie in mijn familie kon het iets schelen dat ik naar school ging? Mijn moeder vond elke prestatie van de prestatie-maatschappij en iedereen die daarin presteerde verdacht. Toen

mijn oudere zus jaren daarvoor in de lente van 1983 voor haar eindexamen geslaagd was, werd dat met vrienden gevierd. Op dat moment wisten ze al een hele tijd niet meer wat ze met mij aan moesten, en werd ik opgevangen door vrienden in Berlijn. Mijn moeder belde of schreef me bijna nooit. Om de paar maanden hoorde ik eens iets van haar. Soms deed ze een poging en stopte ze een brief van een tweetal kantjes, waaraan ze maanden eerder begonnen was, met verschillende pennen in verschillende fasen verder geschreven had, vol spelfouten, met een mooie vogelveer die ze gevonden had, wat glittertjes of Oostzeezand in een enveloppe, waarop ze bijna altijd mijn adres verkeerd schreef en soms ook nog de postzegel vergat. We hadden elkaar al maanden niet meer gebeld. De laatste keer in de winter. Ik weet nog dat het buiten al donker was, ik zat aan mijn tafeltje in mijn kamer aan de Hauptstraße, ik wilde het gesprek beëindigen en zei tegen haar dat ik wilde lezen. Het sleutelwoord lezen herinnerde haar blijkbaar aan mijn aanstaande examens en leek een aanleiding zich haar eigen, moeilijke eindexamentijd weer voor de geest te halen. Hoe dom ze zich had gevoeld en hoe slecht zij was geweest op school, terwijl haar geliefde broer, zonder wie zij het examen nooit zou hebben gehaald, haar vlak voor zijn dood nog geholpen had. Hoe zwaar ze studeren haar hele leven had gevonden en dat masturbatie haar in zulke fasen altijd goed had geholpen om te ontspannen.

Ik hield de hoorn wat van mijn oor af. Van wie was die stem, die tegen mij sprak over haar ontspanningstechnieken, terwijl ik al meer dan zeven jaar een leven leidde zonder haar? De volkomen verrassende vertrouwelijkheid van de vrouw die mij ooit op de wereld had gezet, leek mij vals. Wie was ik, dat zij me na al die maanden belde van honderden kilometers ver en op mijn vraag om het gesprek te beëindigen met deze informatie reageerde? Gelukkig kon niemand mij aan de telefoon zien blozen.

Ik wist niet hoe te reageren. Ik nam met weinig woorden afscheid. De hele zomer belde ik niemand van mijn familie en ook verder niemand om te melden dat ik mijn eindexamen gehaald had. Met mijn eindexamen was ik alleen.

Ik herinner me mijn knikkende knieën toen ik op de dag van het mondelinge eindexamen de trap op moest naar de examenzaal. Koud zweet in de handen, benen die nauwelijks wilden gehoorzamen, mijn lichaam leek te zwaar. Elke kandidaat moest op een bepaald tijdstip komen, gelukkig stond ik alleen beneden aan de trap. Ik moest me met beide handen aan de blauwgeverfde leuning vastklampen, de ene hand voor de andere plaatsen en terwijl ik me optrok aan mijn armen, als het ware op handen en voeten, mijn lichaam de drie trappen omhooghijsen. Ik had de hele nacht nog liggen lezen, gewoon geen oog dichtgedaan. Het ging over kunstgeschiedenis, de ontwikkeling van het centraal perspectief. Ik was heel blij met dat onderwerp, maar ik zou slechts twintig minuten tijd hebben. Er waren leraren die het liefst zichzelf hoorden praten en met omstandig geformuleerde vragen tijd van je zouden afsnoepen. Zodra ik binnen was en de vraag had gelezen, begon ik eerst aarzelend en toen geestdriftig te praten. Er waren dingen die ik wilde zeggen en ook dingen die ik in twijfel trok, over kunst en filosofie, renaissance en actualiteit, centraal en bewegend perspectief, Gods oog, het menselijk oog, Lascaux niet te vergeten, dingen die ik ongeacht de vraag moest zeggen, wilde zeggen. Een spervuur van associaties. Bij de verdere vragen onderbrak ik de leraren, anticipeerde, legde verbanden en maakte sprongen.

Meer nog dan de schaamte over het hoge cijfer wekte in de volgende maanden het tot nu toe onbekende gevoel van volledige vrijheid nervositeit bij mij op. De vrijheid alles te kunnen studeren en alles te mogen doen wat ik wilde, leek bedreigend. Tegelijkertijd voelde ik een enorme verantwoordelijkheid. Ik

wilde iets studeren dat in de lijn lag van het onverhoopte examenresultaat en de mogelijkheden die dat bood. De schoonheid van micro-organismen, cellen, DNA, het wonder van het leven. Voor geneeskunde had ik me onmiddellijk moeten inschrijven voor het toelatingsexamen, dus koos ik eerst voor rechten. Tegen de paniekaanvallen hielp valerian noch psychoanalyse, ook geen autogene training of het feit dat ik er met Stephan over sprak. Ik nam mezelf kwalijk dat ik de voorbije jaren al eens met drugs had geëxperimenteerd. Misschien waren de paniekaanvallen daar gewoon een gevolg van? Een reactie van mijn lichaam, van zijn avonturen. Het kon me niet veel schelen als vrienden zich door mijn glimlach ongemakkelijk voelden. Ook toen ik jonger was, had ik vaak een glas kraanwater in mijn hand terwijl anderen zich bezatten met schnaps, cocktails, bier en wijn. De alcohol die vrienden in de stemming bracht, maakte mij dodelijk vermoeid. Ik kon mijn ogen niet meer openhouden, alleen nog maar liggen en met gesloten ogen verdwijnen. Als ik water dronk, bleef ik makkelijker wakker en opgewekt. Het vooruitzicht van dromen, nuchtere slaap en helder ontwaken vond ik de moeite waard. Tot verbazing van mijn omgeving ontwikkelde ik mij tot een asceet wat verdovende middelen betrof.

Stephans crisis echter, waarover hij hooguit in bedekte termen met mij kon praten, werd ogenschijnlijk niet veroorzaakt door een gevoel van plotselinge vrijheid en de zware last van een persoonlijke verantwoordelijkheid noch door gebrek aan liefde, genegenheid of verwachtingen van zijn vrienden en familie. Zijn situatie was eerder omgekeerd, verzadigd, niet precair. Zijn ouders hadden een paar weken eerder een eerste eigen appartement voor hem gehuurd, ingericht met mooi meubilair, de verhuizing geregeld. Op zijn identiteitskaart stond nog hun adres. Zijn hele leven had hij nog nooit een baantje hoeven te zoeken. Terwijl ik al jaren ging schoonmaken in privéwoningen

en een kleuterschool en als serveerster werkte in restaurants, kwam er bij hem thuis elke week een schoonmaakster, die zelfs opruimde. Bij speciale gelegenheden gingen ze met het gezin eten in de beste restaurants van de stad. Hij bekeek zijn wereld meer vanuit het perspectief van een Bret Easton Ellis. Hij wilde schrijver worden. Bepaalde stappen zou hij alleen moeten doen, willen zetten. We spraken over van alles en nog wat, die zondag in mei. Omdat hij als student via zijn ouders een particuliere ziektekostenverzekering had, wist hij dat elke rekening van elke dokter in de eerste plaats naar zijn ouders werd gestuurd. Die omstandigheid bedrukte hem. Iets zou me pas dagen later duidelijk worden: hij kon en wilde zichzelf en anderen niet verraden. Het doet me denken aan die ene nacht in de winter dat hij 's avonds laat naar me toe kwam en naast me op de matras onder de achterkant van de maan ging liggen. Hoe ik mijn arm en mijn been om hem heen sloeg en voelde, mijn borst tegen zijn rug, huid tegen huid, dat hij vrijwel meteen in slaap gevallen was, en hoe hij in zijn slaap helemaal koud werd. Ik probeerde hem wakker te maken maar hij leek onbereikbaar, alsof hij in zijn slaap bewusteloos was geworden, ik schudde hem door elkaar, nam zijn gezicht in mijn handen, praatte tegen hem, draaide hem op zijn rug, ging boven op hem liggen. Hoor je me? Hij kon zijn ogen niet openen, niet spreken. Ik legde hem op zijn zij, stabiele zijligging, en probeerde zijn rug met mijn lichaam te bedekken. Mijn hand op zijn littekens. De thermometer gaf 35,1 aan. Ik probeerde hem op te warmen door over zijn armen en benen te wrijven. Wat er die nacht met hem aan de hand was, hield hij voor zich. 's Ochtends leek hij er zich niets van te herinneren.

Enkele maanden later, tijdens het meiboomfeest, wilde ik het hem niet moeilijk maken, niet van hem verlangen dat hij zijn geheimen prijs gaf, toen hij me in tranen vertelde dat hij er niet